

Rumeli'de Türk Edebiyatı / Kitap Analizi

Turkish Literature in Rumelia / Book Analysis

Vildan Coşkun

Sakarya Üniversitesi, Sakarya, Türkiye,
vcoskun@sakarya.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 29.11.2024
Kabul Tarihi/Accepted: 27.12.2024
Yayımlanma Tarihi/ Available Online:
31.12.2024

Kitap Bilgileri/Book Information

Yazar/Author: Prof Dr. Mustafa İsen-Prof. Dr. Tuba Durmuş

Yayınevi/Publisher: Türkiye Maarif Vakfı, Tiran Newyork Üniversitesi Yayınları

Basım Yılı/Year of Publication: 2023

Sayfa Sayısı/Number of Pages: 615

1. Giriş

Türk Edebiyatı tarihi bu güne kadar bazen kısa, bazen uzun; bazen muhtasar, bazen resimli; bazen kronolojik, bazen konu odaklı; bazen tek, bazen çok yazarlı; bazen örnekli, bazen örneksiz; bazen dönemli, bazen biyografik olarak örneklerle ve çeşitli formatlarda yazıla gelmiştir. Yazımızın konusu olan kitap *Başlangıcından Günümüze Kadar Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihi*, (Mustafa İsen –Tuba Durmuş, 2023) olup Osmanlı Edebiyatı'nın Anadolu dışındaki topraklarından olan Balkanlarda teşekkül eden Türk edebiyat tarihidir. Her ne kadar bir edebiyat tarihi ise de aslında Balkan coğrafyası ve halkının Türklerle karşılaşması ve bu karşılaşmadan itibaren Balkanların din, dil, kültür, edebiyat gibi medeniyet alanlarında geçirdiği değişim ve yaşadığı gelişimin tarihidir. Bir başka deyişle bu eser, edebiyat üzerinden yazılmış bir Türk-Balkan kültür tarihidir. Kitap iki temel bölümden oluşur: Giriş ve Balkanlarda Edebiyat Tarihi.

Kitap; kitabın yayıncısının, K-12 ve yükseköğretim düzeyinde yurt dışında eğitim alanında önemli çalışmalar yapan, Maarif Vakfı Başkanının kurumsal amaç, hedef ve faaliyetlerinden bahseden ve bunların bir parçası olan bu yayını tanıtan sunuşu ile başlamaktadır (s. 8-9). Sunuştan sonra kitabın iki yazarından biri olan Mustafa İsen'in eseri özetleyen, odağını vurgulayan ve sebep-i telifini açıklayan ön sözü yer almaktadır. Türk akademiyasında bugüne dek büyük bir kısmı yazar Mustafa İsen'e ait olmak üzere Balkanlara ilişkin irili ufaklı, genel veya özel temalı pek çok çalışma yapılmıştır. Bununla birlikte, kaynakların bir araya getirilmesi, bütünlleştirilerek tümel bir bakış açısıyla sunulması, buna mukabil Balkanlar'daki tüm ülkeler, hatta bu ülkelerin şehirleri bazında tikel değerlendirmeye yazılmış edebiyat tarihi ilk kez bu kapsamlı kitapla ortaya konmuş olmaktadır. Zaten kitap, bu ihtiyaca binaen ve Balkan-Türk edebiyatına bir katkı olması amacıyla yazılmıştır.

Bu kitap aynı zamanda, Balkan kökenli olup ecdadına ve topraklarına aşk mesabesinde bağlı oluşu ve bu yöndeki çalışmaları ve hizmetleri ile tanınan Mustafa İsen ile kızı ve meslektaşı Tuba İsen Durmuş'un yoğun bir çalışma sonucunda akademik bir kaynağa dönüştürerek Türk-Balkan akademi ve kültür dünyasına sundukları birikimleridir. Önceleri, ağırlıklı olarak mimarîsi ve tasavvuf hareketleri üzerine yapılan müstakil çalışmalar ile tanınan Balkanlar, bu çalışma ile kültürel ve edebî yönden bütüncül bir başvuru kaynağı ile tanınacak haline gelmiş (s.11) ve bu sayede önemli bir boşluk doldurulmuştur.

Çalışmanın geniş tutulan Giriş kısmı, Balkan Türk Edebiyatını kültürel bir yaklaşımla çerçeveleyen panoramik bir kronoloji hükmündedir. Bu bağlamda, kitabın adı her ne kadar edebiyat tarihi ise de bu giriş yazısı ile kitap, siyasî tarih, dil tarihi, tasavvuf tarihi, şehir tarihi, sanat ve zanaat tarihi de yapılarak adeta bir “Balkan kültür ve sosyoloji tarihi” niteliğine bürünmüştür. Makro düzeyli “Balkan bakış açısı” yanında ülkelere bölüştürülerek “mikro” düzeyde ve detaylıca sunulan bilgiler bu kültür tarihi eserini “Balkan Kültür Ansiklopedisi” havasına sokmuş görünmektedir. Bu bakış açısı ile okuyucuyla buluşan eser, Balkan şairini veya eserini müstakil olarak düşünmek yerine daha geniş bir arka planla ve Osmanlı edebiyatının bir uzantısı olarak değerlendirme vizyonunu da beraberinde getirmektedir. Eserin en önemli özelliği, tek tek biyografilerde veya eserlerinde gördüğümüz Balkan şair ve müelliflerinin burada bir Balkan şairi, bir Balkan şehirde yetişmiş şair ve Osmanlı bağlantılı bir Balkan şairi gözüyle ve “bütüncül” olarak değerlendirilmesidir.

Bir edebiyat tarihi için kısa, ama bir edebî panorama için uzun sayılabilecek kitapta detaylar atlanmadan, rakamlar ve tablolarla geçmişten günümüze bir edebiyat yekûnu verilmiştir. Balkan şehirlerinden alınan fotoğraflar ise, canlı belge olarak esere dokümanter özellik katmıştır. Bu eserden sonra, özellikle Eski edebiyat anlayışıyla değerlendirilecek olursa bu kaynak görülmeden Balkanlı şairler ve Balkan edebiyatı hakkında bir şey söylemek büyük eksiklik olur, demek hata olmayacaktır. Eser, Maarif Vakfı’nın ve İsen Hocaların Türk-Balkan kültür tarihine yaptıkları büyük bir hizmet olarak nesiller boyu yararlanılacak bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

Eserin giriş kısmı, “*Balkanlar ve Türkler*” ana başlığı altında ele alınmış olup “*Osmanlı Sonrası Balkanlarda Türkçe*” ve “*Günümüzde Balkanlarda Türk Edebiyatı*” alt başlıklarıyla zenginleştirilmiştir.

2. Balkanlar ve Türkler

Bu bölümde (s. 15-50), Osmanlı (İmparatorluğu’nun) ardından Balkanlar’da Türkçenin ve Türk edebiyatının geçirdiği dönüşümler incelenmiştir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde ise, Balkan coğrafyasını oluşturan 10 farklı ülkenin Türk edebiyatı tarihi, şehir bazında detaylı bir şekilde ele alınarak okuyucuya sunulmuştur.

Kitabın Giriş kısmı, Balkanların tarifi ve Balkan coğrafyasının tavsifi ile başlanır. Balkan coğrafyası, bu coğrafyanın kültürel, etnik ve dinî çeşitliliği ve bölgenin pek çok alandaki gelişiminden bahsedilir. Ayrıca, Balkan Yarımadasının stratejik konumu ve bu konum nedeniyle çeşitli medeniyetlere beşik oluşu anlatılır. Bu medeniyetler arasında Türk, Bizans ve Osmanlı varlığı ile Balkanlar’ın gelişimine katkıları tarihî süreçler çerçevesinde dile getirilir. Daha sonra Bizans İmparatorluğunun Balkanlar üzerindeki hâkimiyeti, Osmanlılar’ın bölgeye gelişi ve fetihleri ile Osmanlı siyaseti, dili, kültürü, sanatı ve edebiyatının Balkan topraklarındaki geniş ve derin etkisi kültürel etkileri ifade edilir. Buna göre, Osmanlı’nın son dönemlerinde 1912 sonrası Balkanlar’da ulusçu yaklaşımların etkisiyle, her ülkenin tek dil, din ve kültüre sahip olma hedefi oluşmuş ancak bu çabalar başarısız olmuştur. Günümüzde de görüldüğü üzere Balkanlar’da hala çok çeşitli etnik, dil ve dinî gruplar varlığını sürdürmektedir. Kuzey Makedonya örneğinde olduğu gibi bölgede etnik çeşitlilik ve dinî farklılık devam etmekte olsa bile Marksist rejimlerin dinleri ortadan kaldırma çabaları başarısız olmuştur (s. 15).

Girişte verilen Balkan Yarımadası tarihinin detayları şöyledir:

Balkan Yarımadasının stratejik konumu gereği tarih boyunca birçok krallık ve imparatorluğun ilgi odağı olmuş, sırasıyla Makedonya Krallığı, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu ve Osmanlı Devleti bölgede hâkimiyet kurmuştur. Türklerin bölgedeki varlığı 4. yüzyıla uzanmaktadır. 380 yılından itibaren Balkanlar’a gelen Türkler, 5. ve 7. yüzyıllarda bölgeye hâkim olmaya başlamıştır. Bulgarlar, Peçenekler, Kumanlar ve Oğuz Türkleri Balkanlar’a göç etmiş ve bu süreçte Slavlar ile etkileşimde bulunmuşlardır. 13. yüzyılda Horasan’dan göç eden Türkmenler bölgeye yerleşmiştir (s. 16).

900’den 1204’e kadar Balkanlar’da Bizans hâkimiyeti sürmüştür, ancak 1204’teki Dördüncü Haçlı Seferi sonrası Bizans zayıflamış ve Balkanlar küçük feodal devletler arasında bölünmüştür. Bu dönemde bölge

“Rumeli” olarak anılmaya başlanmıştır. Osmanlı Devleti, parçalanmış yapıda olan bölgedeki feodal devletleri yenerek hızlı şekilde hâkimiyet kurmuştur. 1354’teki depremle Gelibolu’nun fethi kolaylaşmış ve Osmanlı Devleti Balkanlar’a kalıcı olarak yerleşmiştir. 1361’de Edirne’nin fethinden sonra Osmanlı, Bulgar Krallığını ve diğer feodal devletleri yıkarak buradaki hâkimiyetini pekiştirmiştir.

Kosova Meydan Savaşı (1389) ve Niğbolu Savaşı (1396) gibi zaferlerle Osmanlı hâkimiyeti, Balkanlar’da siyasî olarak genişlemiş ve Osmanlı Devletinin, bölgeyi hoşgörü ile yönetmesi, erken dönem sufflerin gayretleri ve vakıf sistemleri sayesinde kültürel ve dinî etki de güçlenmiştir. Bu süreç, 17. ve 18. asırlarda daha da pekişmiş, bölgedeki Osmanlı gücü artarak devam etmiştir (s. 17-18). “İstimâlet” yaklaşımıyla fethedilen yerlerin halklarına hoşgörü ve adalet sunarak onları himaye etmiş, dinî özgürlükler ve vergi kolaylıkları sağlamıştır. Osmanlı Devleti, Bizans ve Haçlıların feodal toprak rejimini kaldırarak toprakları devlet kontrolünde işletmiş ve köylülerin üzerindeki yükü hafifletmiştir. Bölgedeki sürekli savaşlar sona erdirilmiş ve tarımsal üretim teşvik edilmiştir. Ortodoks Kilisesi devlet korumasına alınmış, bu da halk arasında Osmanlı yönetiminin benimsenmesini artırmıştır.

Osmanlı döneminde Balkan şehirleri, stratejik konumlar üzerinde inşa edilmiş ve el sanatları ile Türk ve İslam gelenekleriyle şekillendirilmiştir. İdareciler cami, medrese, han ve hamam gibi yapılar inşa etmiş ve vakıflar tahsis etmiştir. Osmanlı şehirlerinde genellikle merkezde “Sultan Camii” veya “Çarşı Camii” olarak adlandırılan büyük bir cami bulunur, onların etrafında toplanan kültürel, sosyal ve ekonomik yapılar külliyeler halinde örgütlenir ve bu külliyeler mahallelerin ve şehirlerin çekirdeğini oluştururdu. Varlıklı kişilerin kurduğu vakıflar sayesinde bu yapılar yaşamlarını sürdürür aynı zamanda camilerin etrafında zanaatkârların bulunduğu sokaklar ve mahalleler bulunurdu. Osmanlı şehirleri ekonomik denklik üzerine kurulmuş olduğundan esnaf ve zanaatkârlar çarşının bel kemiğini oluşturuyordu. Tekkeler, dervişlerin toplandığı ve eğitim aldığı yerler olarak şehir yapısında önemli bir rol oynardı. Bu tekkeler, ıssız bölgelerde veya yol kavşaklarında inşa edilerek bölgenin canlandırılması ve yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması sağlanırdı. Üsküp, Manastır ve Selanik gibi şehirler, Osmanlı yönetimi altında hızlı bir gelişim göstererek önemli şehirler haline gelmiştir. Balkan şehirleri, çevre köylerden gelen Müslüman göçmenlerle büyümüş ve bu süreç, şehirlerin İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur.

19. asırda Osmanlı Devleti’nin zayıflaması ve Batının etkisi bazı değişikliklere yol açsa da Osmanlı mirası şehirler temel taşlar olarak kalmıştır. Osmanlı Türkleri, Anadoludaki şehircilik deneyimlerini Balkanlar’a taşıyarak, mevcut şehirleri geliştirip yeni şehirler inşa etmiştir. Şehirler, cami, mektep, medrese, tekke, han, hamam ve çarşılar gibi yapılarla Osmanlı kimliği kazanmış, stratejik mevkilerde ve önemli yol güzergâhlarında kurulmuştur. Güvenli ortam, bölgedeki zorlu koşulları iyileştirmiş ve ulaşımı artırmıştır. Ayrıca, Müslüman mahalleleri kurularak Osmanlı medeniyetinin Balkanlar’daki temsilciliği güçlendirilmiştir. Balkanlar Osmanlı yönetimi açısından her zaman öncelikli bir bölge olduğundan bu durum, Balkanlar’ı Osmanlı kültürüne yaklaştırmış ve bu da mimarî ve diğer sanat dallarını etkilemiştir (s. 19-21).

Kitabın devamında bölgedeki toplulukların dil, kültür ve edebiyat bağlamında gösterdikleri gelişimi anlatılmıştır. Buna göre bölgedeki Müslüman topluluklar arasında Arnavutlar ve Boşnaklar önemli bir yer tutar. Balkanlar’da Türkçe, çok dilli bir bölgede ortak bir anlaşma dili haline gelmiş ve kent yaşamında kabul görmek için Türkçe bilmek neredeyse zorunlu olmuştur. Özellikle Bulgaristan örneğinde görüldüğü gibi, Osmanlı yönetimi altında bölge sosyal ve kültürel açıdan önemli değişimler yaşamıştır. Osmanlı Devleti, Bulgaristan’da yeni yerleşim merkezleri kurmuş ve var olan şehirleri geliştirmiştir. Bu süreçte, halkın yaşam koşulları iyileştirilmiş, güvenlik sağlanmış ve ekonomik imkânlar artırılmıştır. Bu yeni kültürel model, Müslüman olan veya olmayan ayrımı yapmaksızın Osmanlı’nın her köşesine yayılmıştır. Bulgaristan’daki pek çok kasaba ve şehir, Türkler tarafından kurulmuş ve geliştirilmiştir. Örneğin, Yeni Pazar, Eski Cuma, Osman Pazarı, Rusçuk gibi yerleşim merkezleri Türkler tarafından inşa edilmiştir (s. 21-22).

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki etkisi, bölgedeki şehirlerin önemli bir dönüşüm geçirmesine yol açmıştır. Saraybosna, Osmanlı Devleti'nin eline geçtiğinde sadece yüz elli hanelik küçük bir köy iken II. Bayezid'in kızı tarafından yetiştirilen torunu Gazi Hüsrev Bey'in öncülüğünde büyük bir başkent ve çok kültürlü bir merkez haline getirilmiştir. Bu dönemde, Saraybosna'da Gazi Hüsrev Bey Camii, Kavala'da Mehmet Ali Paşa Camii, Üsküp'te Sultan Murat Camii ve Filibe'de Murat Hüdavendigâr Camii gibi önemli yapılar inşa edilmiştir.

Din, tasavvuf ve tarikatlar bağlamında bakılacak olursa Osmanlı'nın temel ögesi olan İslam'ın, Balkanlar'ın kültürel dönüşümünde büyük bir rol oynamış olduğu görülür. Osmanlı Devleti, merkezinde tevhit anlayışının egemen olduğu bir medeniyet inşa etmiş, aynı zamanda yerel kimliklerin kendilerini yeniden üretebilmelerine de imkân tanımıştır. Medrese ve tekkeler bu yapının güçlendirilmesinde önemli rol oynarken vakıf sistemi bu sürecin lojistiğini sağlamıştır. Eser, medrese ve tekkelerde verilen tasavvufî eğitimin dinî ve sosyal hayatı etkileyerek kültür-sanatın gelişimine zemin hazırladığını vurgular. Balkanlar'daki ticarî, sosyal, siyasî, kültürel ve ekonomik gelişmeler kronolojik bir çerçevede ele alınarak, Türkçenin gelişim evreleri asırlara göre sunulur. Özellikle İstanbul'un fethinden sonra Türk edebiyatının canlanmasına ve bu dönemdeki sanatçıların Balkanlar'daki edebî oluşuma katkılarına dikkat çekilir. Eser, Türk edebiyatını oluşturan şahsiyetlerin üçte birinin Balkan kökenli olduğunu ve bu şahsiyetlerin genellikle Osmanlı'nın müderris, kadı, kâtip, asker ve sancakbeyi gibi görevlerde bulunan aydınları olduğunu belirtir. 16. asırda edebiyatın Anadolu ve Balkanlar olarak iki kola ayrıldığı, bu dönemde Mesîhî, Hayâlî, İshak Çelebi gibi divan şairlerinin öne çıktığı ifade edilir. 17. ve 18. asırlarda yaşanan siyasî buhranların edebiyatı da etkilediği, ancak Fasîhî, Sükkerî, Sâbit, Sezâî gibi yeni isimlerin edebiyata katkı sağlamaya devam ettiği vurgulanır. 19. asırda meydana gelen savaşların ve derin kırılmaların Balkanlar'da çok yönlü değişimlere yol açtığı ve bu durumun edebiyata yansısı belirtilir (s. 22-23).

Balkanlar'da İslamî eğitim ve kültürün temel yapı taşları mektepler ve tekkeler olmuştur. Osmanlı döneminde, camilerin yanında inşa edilen bu eğitim kurumları, Müslüman toplumların eğitim ihtiyaçlarını karşılamış ve önemli devlet kadrolarını yetiştirmiştir. Medreseler, sıbyan mekteplerinden sonra lise, yüksekokul ve üniversite seviyelerinde eğitim vererek kadı, müftü, öğretmen ve imam gibi görevler için eleman yetiştirmiştir. Osmanlı, fethettikleri bölgelerde medrese inşa etmeyi bir gelenek haline getirmiştir. Balkanlar'da Bulgaristan, Yunanistan ve Eski Yugoslavya gibi bölgelerde çok sayıda medrese ve mektep bulunmaktaydı. İstanbul ise aydınların yetişmesinde ana merkez olmuştur. Öne çıkan medreseler arasında Oruç Bey Medresesi (Filipe), Şehabeddin Paşa Medresesi (Sofya) ve Gazi Hüsrev Bey Medresesi (Saraybosna) yer almaktadır. Ayrıca, tarikatlar ve sufi şeyhleri, İslam'ın Balkanlar'da yayılmasında, korunmasında ve sosyal düzenin oluşumunda büyük rol oynamıştır (s. 23). Balkanlarda etkili olan tarikatlar arasında Halvetîlik, Bektaşîlik ve Mevlevîlik öne çıkarken, Nakşîbendiye, Kadirîlik ve Rifailik gibi tarikatlar da bölgede faaliyet göstermiştir. Bektaşîlik, Sarı Saltuk ile Osmanlı öncesinde başlamış ve Osmanlı dönemi boyunca önemli bir tarikat olarak varlığını sürdürmüşken Bektaşî şeyhleri, İslam'a geçişi kolaylaştırmak amacıyla toplumun eski inançlarına bağlı kalmasına izin veren bir yaklaşım benimsemişlerdir. Bektaşî tekkeleri, kültür ve sanat merkezi olarak da işlev görmüş ve özellikle şiir yoluyla mesajlarını iletmeye odaklanmıştır. Bektaşîliğin ilk döneminde devletle çözüm odaklı bir ilişki sürdürülmüşken ikinci dönemde siyasî etkiler nedeniyle daha muhalif bir tavır benimsenmiş; katı kurallara karşı alaycı bir dille muhalefet yapılmış ve bu yaklaşım, Bektaşîliğin karakteristik özelliklerinden biri haline gelmiştir (s. 25).

Osmanlı döneminde, Halvetîlik ve diğer tarikatlar Balkanlar'da önemli bir yayılma süreci yaşamıştır. Halvetîlik, Sofyalı vali ve şeyhlerin katkılarıyla Kosova, Makedonya ve Arnavutluk'ta yayılmış, Bosna'da Pirozman Efendi Halvetî hastaneleri kurarak bu yayılmayı desteklemiştir. Ayrıca, Şeyh Hasan Kâimî Baba'nın faaliyetleri Bosna'da Halvetîliği etkili kılmıştır. Osmanlı Türkleri, fethedilen bölgelerde otoritenin meşruiyetini sağlamak için tarikatları desteklemiş, Mevlevîlik ise şehirlerde yayılmış ve Türk kültür ve sanatına, özellikle klasik Türk müziği ve şiirine büyük katkı sağlamıştır. Sadiye tarikatı da

özellikle Kosova'da etkili olmuştur. Özetle, Osmanlı döneminde Balkanlar'daki tarikatlar, bölgenin kültürel ve dinî yapısını şekillendirmiş, Türk kültür ve sanatını desteklemiş ve sosyal dinamikleri etkilemiştir (s. 26-27).

Hacı Bayram Velî'nin halifesi olan Dede Ömer Sikkînî, Melamîlik tarikatının Balkanlar'daki önemli temsilcilerindendir. Bu tarikat, özellikle Bosna'da Tuzla ve çevresinde Hamza Balî ve müritleriyle etkili olmuştur. Melamîlik, Balkanlarda geniş bir yayılım göstermiş ve Seyyid Muhammed Nurul Arabî tarafından kurulan Melâmîye-i Nuriye aracılığıyla yayılmıştır. Gülşeniyye tarikatının kurucusu İbrahim Gülşenî, tarikatın Balkanlar'da büyük bir nüfusa ve etkiye sahip olmasına katkıda bulunmuştur. Gülşenî dergâhları, sanatkârlar ve şairler için cazibe merkezi haline gelmiş ve Türk şiiri ile müziğinin gelişiminde önemli rol oynamıştır.

Balkanlar'da tasavvufî akımlar ile tekke, zaviye, mektep ve medreseler, dinî ve kültürel gelişmeye katkıda bulunarak bölgenin entelektüel hayatını şekillendirmiş aynı zamanda dinî ve sosyal hayatın düzenlenmesi ile kültür ve sanatın gelişiminde de önemli rol oynamıştır (s. 28).

2.1. Türk Dili ve Edebiyatı

Balkanlar'daki Türk edebiyatı, Anadolu'daki beylik merkezleri ile Bursa ve Edirne gibi siyasî merkezlerde oluşan edebî birikimlerin bölgeye taşınmasıyla şekillenmiştir. İstanbul'un Osmanlı başkenti olmasıyla kültürel ve sanatsal gelişmeler hızlanmış ve bu gelişmeler Balkanlar'a da yansımıştır. Özellikle akıncı beylerinin himayesi altında Rumeli, bir "*şairler ocağı*" haline gelmiş ve 16. yüzyıldan itibaren Balkanlar, Osmanlı edebiyatının merkezi olmuştur. Osmanlı edebiyatının önemli bir kısmını oluşturan yazar ve şairlerin üçte biri Balkan kökenlidir ve Edirne, Vardar Yenicesi gibi şehirler bu edebî zenginliğin merkezleri olmuştur. Bosna-Hersek ve Arnavutluk'ta, ana dili Türkçe olmayan birçok şair, Osmanlı medrese ve tekkelerinde Türkçeyi öğrenerek eserler üretmiştir. Yine Anadolu'dan Balkanlar'a taşınan âşıklık geleneği ise burada gelişmiş olduğu halde varlığını günümüze taşıyamamıştır (s. 31-32).

Eserde daha sonra Balkanlar'daki ticarî, sosyal, siyasî, kültürel ve ekonomik gelişmeler, kronolojik bir çerçevede ele alınarak Türkçenin asırlara göre gelişim evreleri incelenmektedir. İstanbul'un fethiyle Türk edebiyatının canlandığı ve bu dönemdeki sanatçıların Balkanlar'daki edebî oluşuma önemli katkılar sağladığı vurgulanır. Osmanlı edebiyatının oluşumunda yer alan şahsiyetlerin üçte birinin Balkan kökenli olduğu, bu kişilerin genellikle müderris, kadı, kâtip, asker ve sancakbeyi gibi görevler için Balkanlara gönderilen Osmanlı aydınları olduğu belirtilir. 16. yüzyılda edebiyatın Anadolu ve Balkanlar olarak iki kolda geliştiği ve Mesîhî, Hayâlî, İshak Çelebi gibi divan şairlerinin öne çıktığı ifade edilir. 17. ve 18. yüzyıllardaki siyasî buhranların edebiyata yansıdığı, ancak Fasîhî, Sükkeri, Sabit ve Sezai gibi isimlerin edebiyata katkı sağlamaya devam ettiği belirtilir. 19. yüzyılda savaşların ve derin toplumsal değişimlerin edebiyata yansısı biçimi objektif bir üslupla değerlendirilir. Osmanlı medeniyetinin Balkanlar'a etkisinin Türk dili üzerinden incelendiği bu kısımda Türkçe kelimelerin Müslüman ve gayrimüslim halkların diline girişi bilimsel bir dikkatle ele alınır. Ayrıca, Balkanlardaki şair ve yazarların dağılımı istatistiklerle tablo hâlinde sunulur (s. 32-34).

Balkanlar'da en çok Türk şair ve yazar yetiştiren ülkeler arasında Yunanistan 729 isimle birinci sırada yer alırken, Bulgaristan 368 ve Kuzey Makedonya 231 isimle onu takip eder. Diğer Balkan ülkelerindeki oranlar da sayısal verilerle sunulmuştur. Osmanlı'nın savaş kayıpları, yıkılışı ve Batılılaşma hareketleri, bölgedeki Türk nüfusun yer değiştirmesine ve bu durumun kültürel-sanatsal hayatı derinden etkilemesine yol açmıştır. Eserde, modernleşme sürecinde Selanik, Manastır ve Filibe gibi şehirlerin önde gelen rolüne vurgu yapılır. Halkın gazete ve dergilerle tanışmasının kamuoyu oluşturmada önemli olduğu belirtilerek, özellikle Selanik'te yayımlanan "*Genç Kalemler*" dergisi üzerinde durulur.

Divan edebiyatı, Osmanlı coğrafyasında geniş bir alanda benzer şekil ve türlerle eserler vermiştir. Ancak, Rumeli divan şairleri, özellikle şehrengiz türünü icat ederek bu alanda en çok örnek veren sanatçılar

olmuştur. Ayrıca hece vezniyle şiir yazma geleneği de önemli bir farklılık olarak değerlendirilmiştir (s. 35-42).

Bu bölümdeki yorumlara göre Balkanlar'da Rumeli şairlerinin şiirlerinde yaşadıkları coğrafyanın etkisi belirgindir ve yöresel özelliklere daha fazla yer verilmiştir. Bu durum, Balkan Türk edebiyatının Osmanlı edebiyatından konu, vezin, dil ve üslup açısından farklılık göstermesine neden olmuştur. Rumeli şairlerinin konularını etkileyen temel faktörler arasında yetiştikleri ortam, tasavvufi bakış açıları ve muhatap oldukları kitleler bulunur.

Bundan sonra eserde ülkelere göre dil ve edebiyatın gelişimi anlatılır. Buna göre, Bosna ve Arnavutluk'ta doğrudan Türkçe edebiyat olmasa da, Osmanlı kültürünün etkisiyle bu bölgelerde önemli edebî faaliyetler gelişmiştir. Boşnak ve Arnavut sanatçılar, Türkçe eserler vermiş ve kendi dillerinde de edebî örnekler vermişlerdir. Genellikle dinî konuları işleyen bu eserler Türkçe kaside ve ilahilerle benzerlik gösterir. Osmanlı eğitim kurumlarında Türkçe öğrenen şairler, divanlar tertip edip mecmualar düzenlemiş ve Osmanlı geleneği tarzında kendi dillerinde şiirler kaleme almışlardır. Bu süreç, Boşnakça ve Arnavutça yazı dilinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Osmanlı medeniyetinin Rumeli'nin Türkçe bilmeyen halkları üzerindeki etkisinin açık bir göstergesi, Balkan dillerine giren Türkçe kelimelerdir. Bu kelimeler, ev eşyaları, giyim-kuşam ve yemek gibi alanlarda Türk kültürünün bölge halklarının günlük yaşamında yarattığı etkiyi yansıtır (s. 42).

Kosova'da Prizren ve Priştine şehirlerinde toplam 104, Sırbistan'da Belgrad'da 114 şair yetişmiştir. Arnavutluk'ta 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı şair kadrosuna önemli katkılarda bulunmuş, toplam 72 şair yaşamıştır. Romanya'da Osmanlı döneminde 15 şair yetişmiştir. Macaristan'da Osmanlı döneminde 14 şair yetişmiştir. Karadağ'da Taşlıca, Akova ve Ülgen gibi şehirlerde 5 şair yetişmiştir (s. 43).

Eserde, Balkan coğrafyasındaki Türk edebiyatının birikimi, her ülke için sayısal verilerle detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Grafikler ve şair/yazarların yetiştikleri veya görev yaptıkları şehirlerin haritalarının verilmesi, bilgilerin daha anlaşılır ve yorumlanabilir hale gelmesi sağlanmıştır. Eserin değerini artıran unsurlardan biri, Balkanlar'daki Türk edebiyatının bilançosunu sunan görsel, istatistiksel ve sayısal veriler ile tabloların olmasıdır. Eserde, 10 Balkan ülkesi (Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Karadağ, Kosova, Macaristan, Makedonya, Romanya, Sırbistan, Yunanistan) arasında Balkanlar'daki Türk edebiyatında en fazla şair ve yazarın Yunanistan'da yetiştiği tespit edilmiştir. Bu ülkeyi Bulgaristan, Makedonya, Bosna-Hersek, Sırbistan, Kosova, Arnavutluk, Romanya, Macaristan ve Karadağ izlemektedir. Özetle, eserde Balkanlar'daki Türk edebiyatının kapsamlı bir bilançosu, detaylı grafikler ve haritalarla sunulmuş ve sayısal verilerle zenginleştirilmiştir (s. 42-51).

2.2. Osmanlı sonrası Balkanlar'da Türkçe

Bu bölümde (s. 51-53) Türkçenin Osmanlı Devleti'nin çöküşünden sonra Balkanlar'daki Türkçenin durumu kötüleşti. Karlofça Antlaşması (1699), Türklerin Balkanlar'daki büyük kaybindan sonra 1832'de bağımsız Yunan Krallığının kurulmasıyla bölgedeki ilk Balkan Devleti ortaya çıktı. Berlin Antlaşması (1878) ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsız devletler oldu ve Bulgaristan özerklik kazandı ama Bosna kaybedildi. İkinci Balkan Savaşı sonrasında Rumeli topraklarının büyük bir kısmı kaybedilince idari ve toplumsal yapıda önemli rahatsızlıklar başladı. Batı'nın teknik ve eğitim alanındaki ilerlemelerini fark eden aydınlar ve idareciler, Batılılaşma sürecine girdi. Bu süreç, İstanbul ve Balkan şehirlerinde, özellikle Selanik ve Manastır'da, Batı etkisini artırdı. Toplum gazeteler ve dergilerle tanıştı ve mevcut edebi birikimin yetersiz olduğu görüldü. Selanik'teki Genç Kalemler dergisi, bu tartışmaların merkezlerinden biri oldu. Edebî tür ve biçimlerdeki değişiklikler hem İstanbul'da hem de Balkan şehirlerinde görüldü, ancak bu değişimlerin kalıcı etkileri olmadı. Bölge ülkelerinde gelişen Türk edebiyatı, İstanbul'dan etkilenmiş olmasına rağmen, farklı koşulların ürünü olarak şekillendi (s. 51-52).

Balkanlar, tarih boyunca küçük krallıklar ve sosyalist yönetimlerle parçalanmıştır. Bu durum, bölgede yaşayan Türk ve Müslüman topluluklara karşı olumsuz bir tavır geliştirilmesine neden olmuştur. Türk

nüfusu, bu dönemde yoğun bir şekilde göç ve soykırımlara maruz kalmış, göç esnasında yaşanan sıkıntılar ve kalanların maruz kaldığı kötü muamele zamanla azalıp artmış olsa da, yakın tarihe kadar devam etmiştir. 93 Harbi sonrası, hem Türkiye’de hem de Balkanlar üzerine yazılan eserlerde göç konuları ön planda yer almıştır. 1990’lı yıllarda Doğu Avrupa’daki siyasi değişim rüzgârları, Balkanlar’da da önemli siyasî dönüşümlere yol açmış ve uzun süre baskı altında kalan kimliklerin gün yüzüne çıkmasına olanak tanımıştır. Bu değişimlerle birlikte, Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkiler güçlenmiş ve ticarî, kültürel ve siyasî anlaşmalar artmıştır. Günümüzde, Balkanlar’da eski Demir Perde dönemi manzaraları artık gözlemlenmemektedir (s. 52).

Günümüzde Balkanlar’da Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Sırbistan, Kosova, Karadağ, Makedonya, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Arnavutluk olmak üzere 10 ülke bulunmaktadır. Bu ülkelerde Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Makedonya ve Kosova’da hala Türk ve Müslüman topluluklar yaşamaktadır. Bu toplulukların büyük kısmı, Fetih sonrası Anadolu’dan gelen Türkler ve kuzeyden göç edenlerden oluşmaktadır. Türk ve Müslüman topluluklar, kültürel haklarını koruma konusunda daha iyi bir durumda olsalar da bazı zorluklarla karşılaşmaktadır. Ana dil eğitimi yasal olarak sağlanmış olsa da uygulamada sorunlar yaşanabilmektedir. Türkçe, medya ve televizyon dizileri aracılığıyla etkin bir şekilde kullanılmakta, dinî yaşam ve siyasî temsil sorunsuz görünmektedir. Türkiye’den gönderilen öğrenciler ise kendi ülkelerinde önemli roller üstlenmektedir (s. 52-53).

2.3. Günümüzde Balkanlar’da Türk edebiyatı

Eserin bu bölümünde (s. 53- 66), Çağdaş Balkan edebiyatının genel yapısı incelenmiştir. Osmanlı d-Devleti’nin Balkanlar’dan çekilmesinin ardından, Türk edebiyatı ve kültürü büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bölgedeki sosyal sıkıntılar ve göçler, Türk edebiyatının zayıflamasına yol açmış, ancak Türkçe, yasaklamalara rağmen yazı dili olarak varlığını sürdürmüştür. Berlin Anlaşması’nın ardından Türkçe zorlu dönemler geçirmiş, fakat sosyalist yönetimler Türkçe eğitim ve yayınları desteklemiştir (s. 53).

Makedonya ve Kosova, yoğun şehirli Türk nüfusu sayesinde Türk kültürünü korumuş ve bu bölgelerde Prizren ile Üsküp, Türk kültürünün önemli merkezleri olarak öne çıkmıştır. Bulgaristan’da ise Osmanlı sonrası dönemde Türk nüfusunun edebî potansiyeli, baskıcı politikalar ve azalan şehirli nüfus nedeniyle sınırlı kalmıştır. Sosyalist dönemde Türkçe eğitim ve yayınlar sıkı denetim altında olmuş ve öğretmen okulları kısa süre içinde kapatılmıştır (s. 53-54).

Yunanistan’da, Lozan Antlaşması sonrası Türk atı Trakya’da yoğunlaşmış ve Gümülcine’de Türkçe eğitim veren okullar açılmıştır. 1960’larda Türkiye ile ilişkiler çerçevesinde birçok öğrenci Türkiye’de eğitim almış ve önemli gelişmeler yaşanmıştır (s. 54).

Romanya’da sosyalist dönemde Türkçe ve Tatarca eğitim veren okullar açılmış, ancak daha sonra bu okullar yasaklanmıştır. 1990 sonrasında Türkiye ile ilişkiler ve demokratikleşme süreci, Türk kültürel ve edebî faaliyetlerinde belirgin bir iyileşmeye yol açmıştır (s. 55).

Eserin devamında, Balkan-Türk edebiyatının günümüzdeki birikimi başlıklar halinde anlatılır. “Günümüzde Balkanlarda Türk Edebiyatı” başlığı altında Kuzey Makedonya, Kosova, Bulgaristan, Yunanistan ve Romanya ayrı ayrı değerlendirilerek Türk edebiyatının Trakya bölgesinde ve coğrafi olarak Bulgaristan ve Kuzey Makedonya’da yoğunlaştığı belirtilir (s. 55-72).

Eserde, Kuzey Makedonya’nın Osmanlı sonrası dönemde Türk edebiyatına yaptığı katkılar detaylıca ele alınır. Özellikle Türk mimarîsiyle süslenen şehirlerin özgün kimlik kazandığına ve canlı tasavvufî hayatın edebiyata mistik şiirler olarak yansıdığına dikkat çekilir. Üsküp, Ustrumca ve İştîp gibi şehirlerin kültür ve sanat merkezleri olarak öne çıktığı vurgulanır. Osmanlı’dan kalan cami, medrese, külliye, tekke ve diğer yapılar, bu şehirlerin fizikî ve manevî yapısının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Eserde, Makedonya’da doğan şair ve yazarların tezkirelerde övgüyle anıldığı ve 15. yüzyıldan günümüze kadar Üsküp’ün Türk medeniyetini ve Türkçeyi yaşatmada önemli bir rol oynadığı vurgulanır. Üsküp,

Manastır, Kalkandelen, İştîp, Ustrumca ve Debre gibi şehirlerdeki şair ve yazarların dağılımı tablo hâlinde sunulur. Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesiyle edebî tablonun zayıfladığını, ancak bölgenin Türkçe için hala canlı bir yer olduğu belirtilir. Romanın çok başarı gösterememiş olmasına rağmen, tiyatro, eleştiri ve gezi yazılarında başarılı örnekler vardır (s. 56-57).

Devamında Kosova'nın zengin kültürel mirası, özellikle Prizren ve Priştine şehirleri üzerinden ele alınır. Osmanlı idaresi sonrası, bu şehirlerin Türk nüfusuyla kültürel merkezler haline geldiği vurgulanarak Prizren'in, "şairler ocağı" olarak anıldığı ve buradaki basın-yayın faaliyetlerinin dönemin edebiyat ortamını şekillendirdiği belirtilir. Prizren, Türkçe, Arnavutça ve Sırpça'nın konuşulduğu tek şehir olarak öne çıkarken Priştine başkent olması nedeniyle eğitim kurumları ve basın-yayın kuruluşlarına ev sahipliği yaparak kültürel ve edebî faaliyetlerde öncü rol üstlenir. Bu nedenle Kosova'da Türk edebiyatı hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde aktüel ve canlı kalmıştır. Türkçe, ortak dil özelliğini korumuş ve Kosova'da yetişen müelliflerin eserleri edebiyat tarihi açısından kayda değerdir. Kosova'daki 7 şehirde şair ve yazarların dağılımı yapılarak edebî ortam derinlemesine analiz edilir. Kosova'da edebiyat denilince akla ilk gelen şiir olup onu hikâye takip eder. Roman, eleştiri, tiyatro, deneme ve gezi yazıları da ivme kazanır (s. 59).

Osmanlı'nın çekilmesiyle Türk edebiyatı Bulgaristan'da gücünü kaybetmeye başlamıştır. Türk nüfusuna düşmanca tutumlar ve şehirleşme eksikliği gibi sebeplerle edebî gelişimde zorluklar yaşadığı vurgulanır. Krallık döneminde sözlü edebiyatın yeterince derlenememesi, Türk kültürünün zengin mirasının kaybolmasına neden olmuşsa da krallık ve sosyalist dönemlerde Türkçe okullar, gazeteler ve kitaplar yayımlanarak Türkçenin varlığını sürdürmesi sağlanmıştır. 1989 sonrası demokratik değişimle Bulgaristan'daki Türk edebiyatı yeni bir döneme girmiştir. Bazı yazarların Türkiye'ye göç etmesi buradaki Türk edebiyatını etkilemiş ve göçmen edebiyatı da bu süreçte önem kazanmıştır. Kısaca bu bölümde Bulgaristan'daki Türk edebiyatının tarihsel ve sosyal değişimlerle şekillendiği, şehirli nüfusun etkisi altında geliştiğini ve göçmen edebiyatıyla yeni bir yön kazandığı ortaya koyulmuştur (s. 59-63).

Sonrasında Yunanistan'daki Türk edebiyatı incelenerek Osmanlı'nın ardından bölgedeki askerî ilerlemenin Yunanistan üzerinden başladığı vurgulanır. Yunanistan'ın kültürel zenginliği ve coğrafi yakınlığı nedeniyle önemli bir kültürel merkez olduğu ifade edilerek Selanik, Yenişehir, Mora, Serez, Vardar Yenicesi, Yanya ve Gümülcine gibi 32 şehirdeki edebî oluşumlar detaylandırılır. Selanik'in Türk dili ve kültürünün gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu ve Batılılaşmaya açılan ilk kapı olarak tarihî bağlamda önemi vurgulanır. 19. yüzyılda ortaya çıkan Jön Türklerin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Selanik'teki faaliyetlerine ve bu şehirdeki basın-yayın canlılığına dikkat çekilir. Selanik, Avrupa ve İstanbul arasında bir iletişim merkezi olarak, ticaret, kültür ve sanat açısından önemli bir şehir olarak ele alınır. Şehirde doğmuş ve çoğu kadı ve vali olarak görev yapmış birçok divan şairine kısa ve açıklayıcı bilgiler sunulur. Yunanistan'da, farklı din ve ırkların bir arada yaşadığı şehirlerde toplam 729 şair ve yazarın Türkçe eser verdiği belirtilir ve bu rakamsal dağılım tablo hâlinde sunulur (s. 56-57). Buradaki dikkat çekici bir husus, sosyal ve siyasî baskılar nedeniyle, Yunanistan'daki Türk yazarlar ve şairlerin adlarını açıkça kullanmaktan kaçınmış olması ve sıklıkla mahlas veya semboller kullanmış olmalarıdır. Sonuç olarak, Yunanistan'daki Türk edebiyatı, tarih boyunca çeşitli sosyal ve siyasî koşullardan etkilenmiş ve bu etkiler edebî eserlerde belirgin bir şekilde gözlemlenmiştir (s. 63-65).

Bu bölümde Romanya'daki Türk nüfusunun ve edebiyatının tarihsel gelişimi ve karşılaştığı zorluklar anlatılmaktadır. Romanya'nın Eflak ve Boğdan beylikleri, Osmanlı döneminde diğer Rumeli şehirlerine kıyasla daha az Türk nüfusuna sahip olduğu için zengin bir edebî birikim geliştirememiştir. Ancak Dobruca bölgesi, Osmanlı döneminde ve sonrasında yoğun Türk göçleri almış, bu göçlerle birlikte bölge önemli bir Türk yerleşim merkezi haline gelmiştir. 19. yüzyıldan itibaren Türkçe yazılı edebiyatı, özellikle siyasî içerikli yayımlarla başlamış, ardından edebî eserler de ortaya çıkmıştır. 1944'e kadar bu süreç zarfında, sosyalist yönetimle birlikte okullarda Türkçe eğitime ve Türkçe kitapların basılmasına izin verilmiş ancak 1960'tan itibaren bu faaliyetler yasaklanmıştır. 1987'de bir dergiyle Türkçe edebiyat

yeniden canlanmış ve 1990'dan sonra bazı gazeteler de yayına başlamıştır. Romanya'da, Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesi olmak üzere iki farklı yazı dili kullanılmıştır. Ancak göçler nedeniyle bu edebiyatın gelişimi kesintiye uğramıştır (s. 65- 66).

Eserde ülke bazında Türk Dili ve edebiyatı değerlendirildikten sonra bir de genel değerlendirme yapılmıştır (s. 67-72). Bu bölüm şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı'nın sona ermesinden sonra Balkanlar'da Türkçenin hem konuşma hem de yazı dili olarak varlığını sürdürmüş ve özellikle şiir bölgedeki Türk edebiyatında önemli bir yer edinmiştir. Balkanlar'da Türk çocuk edebiyatı da gelişmiş ve bu alanda çocuk şiirleri öne çıkmıştır. Ayrıca eserde bu şiirlerin yalın ve sade bir anlatım tarzı benimsediği, edebî sanatlar ve tasvirlerden kaçınıldığı ifade edilmiştir. 1990'lı yıllara kadar Türkiye ile iletişim eksikliği nedeniyle yazarların basit bir dil ve sınırlı kelime dağarcığıyla yetinmek zorunda kaldığı, Türkçenin eğitim eksikliği ve siyasî şartlar nedeniyle okullarda yeterince öğretilmediği vurgulanmaktadır. Ayrıca, bölgede Türk yazı dilinin birikim ve gelenekten yoksun olduğu, eğitilmiş kişilerin ve öğretmenlerin bu kültürel faaliyetlerin yükünü taşıdığı da anlatılmaktadır. Sosyalist dönemde çocuk eğitimine verilen önem, Türk çocuk edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuş ve çocuklara yönelik dergiler devlet desteğiyle çıkarılmıştır. Bu nedenlerle, Balkanlar'da Türk çocuk edebiyatından bahsetmenin aslında genel olarak bölgedeki Türk edebiyatından bahsetmek anlamına geldiği sonucuna varılmıştır (s. 67-68).

Özetle, Balkanlar'da yaşayan Türklerin edebiyatının, özellikle şiir ve çocuk şiiri üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Yunanistan'da üretilen Türk çocuk şiiri, genel konuların yanı sıra dinî şiirler ve köylü sorunlarına da yer verirken diğer Balkan ülkelerindeki edebiyat, sosyalist yönetimlerin ideolojik baskısı altında şekillenmiştir. Yunanistan'daki Türkler, Mustafa Kemal Atatürk'ü hemşehrileri olarak görüp ona şiirlerinde özel bir yer ayırmışlardır. Sosyalist yönetimler altında olan Bulgaristan, Makedonya, Kosova ve Romanya gibi ülkelerde, edebiyat ideolojik bir çerçeveye uygun olarak toplumcu bir bakış açısıyla yönlendirilmiştir. Azınlık yazarları, ideolojik baskılardan kaçınmak için tabiat, çocukluk, hayvanlar ve köy yaşamı gibi konuları işleyerek kırsal kesimin güzelliklerine odaklanmışlardır. Buna karşın, bu ülkelerde dinî konular ve azınlıkların tarihine dair eserler neredeyse hiç yer almamıştır. Sosyalist kültürün kahramanlarına adanmış birçok eser bulunurken dine karşı çıkan eserler de özellikle Bulgaristan'da modernleşme süreciyle öne çıkmıştır (s. 69).

Balkanlar'da yaşayan Türk şairleri, anonim halk edebiyatı örneklerinden yararlanarak eserler üretmişlerdir. Sosyalist yönetimlerin etkisi altında olsalar da, Nazım Hikmet'in etkisi büyük olmuştur; son yıllarda ise (Yahya Kemal Beyatlı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Mehmet Akif Ersoy ve Necip Fazıl Kısakürek gibi diğer önemli şairlerin etkisi artmış laik yaşam süren aydınlar, İslamî ve millî değerlere sahip çıkarak bu değerleri eserlerine yansıtmışlardır. Ancak, bu durum çevre kültürleriyle temaslarını engellememiştir. 1990 sonrası dönemde, dinî ve millî kimlik ön plana çıkmış ve toplumcu şiir anlayışından büyük ölçüde vazgeçilmiştir (s. 71).

Balkanlar'da Türk edebiyatı, ülkeden ülkeye değişen koşullar altında gelişmiştir. En iyi şartlara sahip ülke Makedonya olup, onu Kosova, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya izlemektedir. Osmanlı'nın çekilmesinden sonra Türkçe, hem konuşma hem de yazı dili olarak Balkanlar'da varlığını sürdürmüştür, ancak göç nedeniyle edebî faaliyetler zayıflamıştır. Kısaca 15. yüzyıldan günümüze kadar Balkanlar'da 1894 şair ve yazar tespit edilmiştir.

Son yıllarda Türkiye ile kurulan ilişkiler ve eğitim imkânları, Balkan Türk edebiyatına yeni bir soluk kazandırmıştır. TİKA, Yunus Emre Enstitüsü ve Türkiye Maarif Vakfı gibi kurumlar, bu sürece katkı sağlamaktadır. Türkçe, akademik ve edebi yazım dili olarak yaygınlık kazanmaktadır (s. 71-72).

Eserin bundan sonraki bölümünde edebiyat tarihi ülke bazında şehir şehir ayrılarak ele alınmıştır. Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya, Bosna Hersek, Kosova, Sırbistan, Arnavutluk, Romanya, Macaristan ve Karadağ'da Türk edebiyatları detaylı olarak incelenmiştir (s. 73-610).

3. Balkanlar'da Türk Edebiyatı

3.1. Yunanistan'da Türk edebiyatı

Eserde, Osmanlı sonrası Balkanlar'daki askerî ilerleyişin Yunanistan üzerinden başladığı belirtilir ve Yunanistan'ın, coğrafi yakınlığı nedeniyle zengin bir kültürel hayata sahip olduğu vurgulanır. 17. yüzyılda Evliya Çelebi'nin Yunanistan'ı "*Medinetü'l Hükema*" olarak nitelendirdiği hatırlatılır. Antik Yunan kültüründen kalma eserlerin Osmanlı döneminde korunması ve şehirlerin anıtsal değerleri önemlidir. Selanik, Yenişehir, Mora, Serez, Vardar Yenicesi, Yanya ve Gümülcine gibi şehirlerdeki edebî gelişmelere değinilir. Selanik, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyet merkezi olarak öne çıkar; burada basın-yayın etkinliği ve Batılılaşma süreci vurgulanır. Selanik'in kültürel ve sanatsal rolü ele alınır. Yunanistan'da, farklı din ve ırklardan 729 şair ve yazarın Türkçe eser verdiği ve bu verilerin tablo halinde sunulduğu belirtilir (s. 73-256).

3.2. Bulgaristan'da Türk edebiyatı

Eserde, "*Bulgaristan'da Türk Edebiyatı*" başlığı altında, Türklerin Bulgaristan'a hâkim olmasının ardından ülkede pek çok alanda değişim yaşandığı ve örf-adetlerin Türkleştiği vurgulanır. Medrese ve tasavvuf kültürünün, özellikle Mevlevîlik, Gülşenîlik, Hâlvetîlik ve Nakşîlik gibi tarikatların şehrin manevî yapısında önemli rol oynadığı belirtilirken İstanbul ve Edirne'ye yakınlığı nedeniyle Sofya ve Filibe'nin kültür merkezleri olarak önemi ifade edilir.

Edebî türlerde şiir ve hikâye öne çıkarken roman ve tiyatro sınırlı eserlerle temsil edilir. Bulgaristan'da Filibe, Sofya, Vidin, Rusçuk ve Varna gibi 35 şehirde yetişmiş Türkçe eser veren şair ve yazarlar isimlendirilir ve şehir bazında dağılımları incelenir. Günümüzde Bulgaristan'daki Türk edebiyatını besleyen şehirler arasında Razgrad, Eğridere, Kırcalı ve Eski Cuma öne çıkarken, şair ve yazar sayısının 368 olduğu belirtilir (s. 259-365).

3.3. Makedonya'da Türk edebiyatı

Bu bölümde, Osmanlı idaresinin sona ermesinin ardından Kuzey Makedonya'daki Türk nüfusunun şehirleşme süreci ve Türk edebiyatına katkıları incelenmektedir. Üsküp, Usturumca ve İştîp şehirlerinin bu katkıdaki önemi vurgulanırken, Üsküp'ün kültürel ve sanatsal zenginliği birçok önemli şairin bu bölgede yetişmesine olanak sağladığı söylenir. Osmanlı döneminden miras kalan cami, medrese ve külliye gibi yapılar, şehirlere estetik bir değer katmıştır. Ayrıca, Üsküp'ün Türk edebiyatındaki özel yeri ve modern Türk şiirinin kurucularından Yahya Kemal'in Üsküp ile olan bağına da değinilir. Eserde, 15. yüzyıldan günümüze kadar Üsküp ve çevresindeki Manastır, Kalkandelen, İştîp, Usturumca ve Debre gibi toplam 13 şehirdeki şair ve yazarların dağılımı tablo halinde sunulmuştur. Türk hâkimiyetinin sona ermesinden sonra da bölgenin Türkçe için hala önemli bir merkez olduğu belirtilir (s. 369-432).

3.4. Bosna Hersek'te Türk edebiyatı

Bosna-Hersek'in Türk medeniyetinden kalan kültürel mirası en görkemli şekilde yaşattığı vurgulanır. Osmanlı döneminden kalan yapıların, özellikle Gazi Hüsrev Bey tarafından inşa ettirilenlerin, Türk-İslam kültürüne katkısına dikkat çekilir. İstanbul'un fethinden sonra Bosna'da topluca İslamiyetin kabulü, bu bölgeyi sosyokültürel olarak özel bir konuma getirmiştir. Bosna-Hersek'teki edebî faaliyetler, bu kültürel birikimle şekillenmiş ve şairler ile yazarlar tarafından zenginleştirilmiştir. Boşnak kökenli ve Türkçe eser veren sanatçılar, Bosna'daki edebiyatın önemli bir parçasıdır. Bosna dilinde oluşan "*Alhamiyado*" türü, İslamiyet etkisiyle dinî konulara ağırlık verir ve sadece Arnavutlar ve Boşnaklar arasında rastlanan bir türe işaret eder.

Tarikatların Bosna'daki önemi ve kültürel şekillendirme rolüne de değinilir. Özellikle Blagay Tekkesi'nin Bosna'nın İslamlaşmasındaki önemi vurgulanır. Saraybosna, Bosna-Hersek'in merkezi konumda olup edebî faaliyetlerde öne çıkar ve sanatçılarının büyük kısmı devlet memurları ve çocuklarıdır. Bosna-Hersek'teki diğer şehirler, özellikle Mostar ve Travnik, edebiyatçılarıyla ele alınır. 20 Bosna-Hersek

şehri, şair ve yazarlar açısından değerlendirilir ve Türkçe öğretiminin günümüzde yaygın olduğu belirtilir (s. 433-494).

3.5. Kosova'da Türk edebiyatı

Eserde, Kosova'nın zengin kültürel mirası ve Türk edebiyatına katkıları vurgulanır. Özellikle Prizren ve Priştine şehirlerine dikkat çekilir. Osmanlı idaresi sonrası Türk nüfusun bu şehirleri kültürel merkezler haline getirdiği ifade edilir. Prizren'in bir şairler ocağı olarak tanımlanması ve burada yürütülen basın-yayın faaliyetlerinin edebiyat ortamını şekillendirmesi önemli bir nokta olarak belirtilir. Prizren, Balkanlarda Türkçe, Arnavutça ve Sırpça'nın konuşulduğu tek şehir olarak öne çıkar. Başkent Priştine ise eğitim kurumları ve basın-yayın kuruluşları açısından önemli bir konumdadır. Türk edebiyatının hem Osmanlı döneminde hem de günümüzde aktif olduğu vurgulanır. Kosova'da doğmuş Mesihî, Matrakçı Nasuh ve Âşık Çelebi gibi önemli edebiyatçılara atıfta bulunulur ve Mehmet Âkif Ersoy'un babasının İpek doğumlu olduğu bilgisi de eklenir. Kosova'daki 7 şehir, şair ve yazarların doğum yerleri ve dönemlerine göre analiz edilerek edebî ortam detaylandırılır (s. 495-524).

3.6. Sırbistan'da Türk edebiyatı

Sırbistan'ın Osmanlı dönemindeki kültürel etkisi ve Türk edebiyatına katkısı ele alınır. Belgrad'daki uzun süreli Türk yönetiminin, şehirdeki medrese ve tekkeler aracılığıyla tasavvufî kültürü yaygınlaştırdığı, Âşık ve Tekke şiirini desteklediği belirtilir. Burada doğan şairlerin çoğu klasik Osmanlı şiiri ürettikleri ve Belgrad'ın diğer Osmanlı kültür şehirleriyle rekabet edecek bir sanatçı profili sunduğu vurgulanır. Sırbistan, Balkan ülkeleri arasında Türk sanatkar yetiştirme açısından 6. sırada yer alır ve 8 şehrin şair ve yazar dağılımı istatistiklerle sunulur (s. 525-554).

3.7. Arnavutluk'da Türk edebiyatı

Arnavutluk'un Osmanlı sonrası durumu, özellikle Bektaşiliğin dinî yaşam üzerindeki etkisi ve Arnavut asıllı Osmanlı şairleri ele alınır. İşkodra'nın sanat şehri kimliği ve 18. ve 19. yüzyıllardaki zirve dönemi vurgulanır. Arnavutluk'ta Türkçenin yanı sıra Arap harfleriyle yazılan Alhamiyado edebiyatına dikkat çekilir. 10 Arnavutluk şehri ve burada doğmayan ama Arnavut asıllı olan sanatçılara atıfta bulunularak bölgede Türk edebiyatının gelişimi analiz edilir (s. 555-584).

3.8. Romanya'da Türk edebiyatı

Balkan ülkeleri arasında Osmanlı Devleti ile diğerlerinden farklı bir ilişkiye sahip olan Romanya, bu noktadan hareketle ele alınarak bu durumun edebî camiaya etkisi değerlendirilir. Türk dünyasında önemli bir yer teşkil eden; Koroğlu Destanı, Tahir ile Zühre, Tepegöz gibi hikâyeler ve Nasreddin Hoca fıkralarının Romanya Türkleri arasında bilinip yaşatıldığına dikkat çekilir. Bunlara ilaveten Kuzey Türklerinin folklor kültürünün de burada hâkim olduğu eklenir. Şehirlerarasında özellikle Dobruca'nın canlı kültürel hayat bakımından önde gelmesi, buradaki dernek ve cemiyetlerin yürüttükleri faaliyetlerle açıklanır. Burada yaşayan yoğun Türkmen nüfusun, Türk basın-yayın hayatının şekillenmesinde etkili bir rol oynaması ele alınan konular arasındadır. Romanya Türklerinin bir kısmının eserlerinde Türkiye Türkçesi diğer kısmının ise Kırım Tatar Türkçesi kullandığı belirtilir. Buradaki Türk edebiyatı, Köstence çevresinde bir canlılık kazanmış önde gelen isim ise Mehmed Niyazi olmuştur. Romanya'daki şair ve yazarların dağılımı diğer Balkan ülkelerinden farklı olarak asır ve döneme göre tablo hâlinde sunulur. 1990 sonrası buradaki Türk edebiyatının özellikle Tatar ve Türkiye Türkçesi eksenli gelişerek canlandığı vurgulanır. 16. asırda Mohaç Meydan Muhaberesi ile Osmanlı hâkimiyetine giren Macaristan, özellikle Budin şehriyle Türk-İslam kültürünü bir asırdan fazla yaşatır. Müslüman nüfusun yerleşmesiyle açılan cami, medrese, mescit, türbe gibi yapılar şehrin atmosferini şekillendirerek kültürel ivmeyi hareketlendirir (s. 585-596).

3.9. Macaristan'da Türk edebiyatı

Diğer Balkan ülkelerinden farklı olarak Macaristan yalnızca kısa bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalmış olmasına rağmen Budin ve Peçuy, yetiştirdiği sanatkârlarla Türk edebiyatına önemli katkılarda bulunmuştur (s. 597-604).

3.10. Karadağ'da Türk edebiyatı

Balkanların en küçük ülkesi olan Karadağ, Türk edebiyatı tarihi açısından sınırlı bir tablo çizer. Osmanlı hâkimiyetine tam olarak girmemiş olmasına rağmen, Fatih Sultan Mehmet döneminde kontrol altına alınan Karadağ'da Taşlıca bölgesi kültürel olarak öne çıkar. Hersek Novi, Akova ve Ülgün şehirleri de sanatsal faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. Taşlıcalı Yahya Bey'in Türk edebiyatı tarihindeki önemi vurgulanır (s. 605-612).

4. Sonuç

Sonuç bölümünde kitabın özeti verilmektedir. Buna göre, Balkanlar, uzun süre Türk yönetiminde kalmış ve günümüzde önemli sayıda Türk ve Müslümanın yaşadığı bir bölge olduğundan Türkçe ve Türk edebiyatı açısından önemli bir coğrafyadır. 1878 Berlin Anlaşmasından sonra Türk etkisinin azaldığı Balkanlarda, Yunanistan, Bulgaristan, Kuzey Makedonya, Kosova, Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Karadağ, Macaristan, Romanya ve Hırvatistan bulunmakta olup Hırvatistan hariç diğer ülkelerde tarih boyunca veya günümüzde Türk edebiyatı az veya çok temsil edilmiştir. Günümüzde Sırbistan, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Karadağ ve Macaristan'da Türkçe yazı veya konuşma dili olarak kullanılmamaktadır. Türkçe bugün, Yunanistan, Bulgaristan, Kuzey Makedonya, Kosova ve Romanya'da Türkçe ülkeden ülkeye değişen oranlarda kullanılmakta ve bu ülkelerde yazı dili olarak halen yaşatılmaktadır. Balkanlar, yalnızca Türkçe'nin mahalli şairlerinin değil, tüm Türk edebiyatının en önemli isimlerinin yetiştiği bir bölgedir ve şairler, nasirler, tezkireciler, hattatlar ve tarihçilerden oluşan Balkanlı sanatkârlar Osmanlı edebiyatının üçte birini oluşturmuşlardır. Çalışmada Balkan coğrafyasının başlangıçtan günümüze kadar yetiştirdiği veya burada görev yapan toplam 1894 şair ve yazar detaylı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın bir diğer önemli boyutu, Osmanlı sonrası Türkçenin bölgede nasıl bir gelişim gösterdiği hakkında verilen bilgilerdir (s. 613-615). Sonuç bölümünden sonra geniş bir bibliyografya vardır (s. 616-640).

Sonuç olarak, Prof. Dr. Mustafa İsen ve Prof. Dr. Tuba İsen Durmuş tarafından kaleme alınan ve Türkiye Maarif Vakfı tarafından yayımlanan *Balkanlar'da Türk Edebiyatı Tarihi: Başlangıcından Günümüze Kadar*, birden fazla önem taşımaktadır. Geçmişten günümüze Türk-Balkan dünyasının ortak alanlarından olan edebiyatı mercek altına yatıran ve detaylı incelemeyle ortaya koyan bu eser, müstakil olarak bakıldığında, öncelikle alanında şimdiye dek yazılmış metot açısından en bütüncül, muhteva açısından en kapsamlı eser olması bakımından önemlidir. İkinci olarak, yalnızca edebiyatla sınırlı kalmayıp dil, tarih, tasavvuf ve şehir tarihi gibi çeşitli disiplinleri kapsaması, bu alanların tarihî ve toplumsal gelişimlerine ışık tutarak bu gelişimlerin edebiyata olan katkılarını da anlatarak bir kültür tarihi olması bakımından da önemlidir. Daha geniş bir açıdan bakıldığında eser, bir edebiyat tarihinden daha fazlası olmasının yanında, Türk ve Klasik Türk edebiyatına sağladığı açılım ve detaylar bakımından da önemlidir. Sonuçları ve etki alanı açısından bakıldığında eser, Balkanlar ve Türkiye arasında yumuşak güç köprüsü görece, ortaklıkları arttıracaktır. Aynı zamanda bu çalışma Balkan edebiyatında daha önce karanlıkta kalan edebiyatçıları gün yüzüne çıkararak Balkan ve Türk edebiyatı arasında karşılaştırmalı çalışmalar yapma imkânı sunacaktır. Az bilinen bir alanı ortaya çıkaran bu değerli çalışma, Balkanlar ve Türkiye'de ortaöğretim, lisans ve lisansüstü düzeyde güçlü bir kaynak olacaktır. Belki de bu eser vesilesi ile Balkan-Türk edebiyatı dersleri başlatılacaktır. Eserin yabancı dillere çevrilmesi, şiir örnekleriyle zenginleşmiş muhtasar bir baskısının yapılması ve Mustafa İsen'in bir başka projesi olup aynı zamanda bu eserin de kaynaklarından olan TEİS (Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü) ve TEES (Türk Edebiyatı

Eserler Sözlüğü) gibi dijital platformda yayımlanması elzem görünmektedir. Bu kıymetli çalışmayı kaleme alan değerli hocalarımıza ve Türk dünyasındaki hizmetlerine bir yenisini ekleyen Maarif Vakfı'na kendim ve okurlar adına teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Balat, G. (2024). Balkanlarda Türk Edebiyatı tarihi -Başlangıcından günümüze kadar- Kitap Tanıtımı. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 6(1), 89- 94.
- İsen, M., & Durmuş, T. I. (2008). *Balkanlarda Türk Çocuk Hikâyesi Antolojisi*. Grafiker Yayınları.
- İsen, M. (2003). "Balkanlar'da Türk Edebiyatı". *Balkan Türkleri Balkanlar'da Türk Varlığı*. E. Türbedar (Der.). Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları. 224-253.
- İsen, M. (2009). *Varayım Gideyim Urumeline*. Kapı Yayınları.
- Karakuş, E. (2021). *Tunca'dan Tuna'ya Balkan Medeniyetimiz*. Uluslararası Kültür ve Dil Araştırmaları Derneği Yayınları.
- Meral, T. (2024). Bir medeniyetin edebi bakiyesi: Balkanlarda Türk Edebiyatı tarihi. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, (20), 345-355.
- Yalçınkaya, Ş. (2024). Balkanları ihmâl ederek Türk Edebiyatı tarihi yazılamayacağını gösteren bir kitap: Prof. Dr. Mustafa İsen – Prof. Dr. Tuba Durmuş, Balkanlarda Türk Edebiyatı Tarihi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 8(1), 585-590.

Makale Bilgi Formu

Yazar Onayı: Makale tek yazarlıdır. Yazar, makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması Bildirimi: Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Telif Beyanı: Yazar dergide yayınlanan çalışmasının telif hakkına sahiptir. Bu çalışma CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar: Bu araştırma için herhangi bir kamu kuruluşundan, özel veya kâr amacı gütmeyen sektörlerden hibe alınmamıştır.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunmaktadır.

İntihal Beyanı: Bu makale iThenticate tarafından taranmıştır.